

REALSOSIALISMENS UTVIKLING

En kommentar til Artur Meiers artikkel "Farvel til det sosialistiske standssamfunnet"

Av Katrine Fangen

De realsosialistiske samfunn er i ferd med å dukke under, i det de overvinnes av kapitalistisk markedsøkonomi og fri konkurranse. Denne samfunnsutviklingen er stikk i strid med hva de gamle kommunistiske profeter Marx og Engels hadde forestilt seg. I Øst-Berlin står de to nevnte herrer og skuer betryggende utover Alexander Platz. Men deres tid er forbi, og den 3. oktober hadde noen med spraymaling dekorert statuen med følgende kommentar: "Wir sind unschuldig!". Og det er jo både sant og ikke sant. Man kan vel med trygghet si at Marx er den tenker som har hatt mest direkte innflytelse på den samfunnsmessige utviklingen i en rekke land. Selv hadde han nok ønsket seg sitt kommunistiske samfunn ganske annerledes. Og nå er kanskje denne utopien død og begravet. Selv PDS-medlemmene i eks-DDR snakker ikke lenger om en tredje vei til en ny og bedre sosialisme. I stedet forestiller de seg et samfunn med mange sosiale rettigheter, en velferdsstat.

Mange fryder seg over kommunismens gravleggelse, og sier at nå kan mennesket endelig få sin frihet til å reise, konsumere og investere. Vel og bra. Synd er bare alle de tragiske konsekvenser denne friheten bærer med seg, noe man ser i sin

mest perverterte form i eks-DDR for tiden. Fråtsing over evne i mercedeser og dyre klær, søppel overalt, arbeidsløse, frustrerte samfunnsborgere som nå har en eneste tro igjen: D-Marken. Perverst. Ansiktene viser utilfredshet. Resultatet av "den uendelige aspirasjon" er alltid pessimisme sa Durkheim en gang.³⁰ Og det gjelder for DDR-borgerne. I løpet av ett år har verdensbilder brutt sammen, nye håp har kommet til, og store skuffelser hører med til hverdagen. Igjen står for mange bare framtidangsten. For de fleste har utviklingen hatt mange negative følger. En teoretisk analyse av utviklingen bør ta disse negative konsekvensene med i betraktningen. Hvis ikke ender man opp med plumpe uttalelser a la Willoch: "Nå har endelig kapitalismen seiret - alle har kommet til fornuft". Denne fellen faller Artur Meier³¹ i. Hans artikkel "Abschied von der Sozialistischen Ständergesellschaft" i heftet *Aus politik und Zeitgeschichte* (Berlin 1990), representerer en forholdsvis god, men overflatisk analyse av utviklingen i de kommunistiske land. Ulike østeuropeiske klasse-, lag-, og elite-analyser blir tilbakevist, fordi de ikke tar i betraktning samfunnsstrukturen under real sosialismen i sin helhet. Til slutt presenteres den "riktige analysemodell"; en analyse basert på Max Webers beskrivelse av sosialismen som et byråkratisk stendersamfunn.

Typologiseringen av de ulike stender i det real sosialistiske samfunn har mye for seg. I disse samfunnene var det ikke ulike klasser som sto i antagonistiske forhold til hverandre. Her finner man ikke fabrikkereier i interessekonflikt med arbeiderne. Isteden finner man funksjonærer i hopetall; alle med mer eller mindre direkte tilknytning til ledelsen, statsapparatet.

³⁰Emile Durkheim: *Moral Education*, 1900.

³¹Artur Meier: Leder av Institut für Soziologie ved Humboldt Universität i Øst-Berlin og formann i den internasjonale sosiologforening.

I enhver bedrift, skoleklasse, enhver enhet i samfunnet, var det informanter som skulle sikre samfunnsstabiliteten gjennom rapport om eventuelle kritiske røster. Denne informasjonen kom så en liten gruppe innvidde samfunnsmedlemmer til gode, nemlig de politiske ledere. På tross av all denne informasjonen de fikk del i, mistet de stadig mer grep om hva som virkelig rørte seg i hodene til den jevne mann og kvinne. Denne distansen til virkeligheten var et resultat av en nødvendig fortrenningsmekanisme som disse ledere måtte beskytte seg med for å kunne legitimere sin privilegerte stilling i samfunnet, og sin kontroll over den truende massen. Heldigvis ante folk flest lite om hvor stor forskjellen mellom deres egen og ledernes hverdag var. Politbyråets "storfyrster" kunne nyte godt av tropiske frukter, klær fra Kurfürstendams mest eksklusive varemagasiner, og hvert år kunne de i fred ta del i den høstlige jakt på Honneckers store og velpleide jaktmarker. Kontrollelementene i samfunnet og varemangelen måtte legitimeres med stadig mer abstrakte og uvirkelige målsettinger.

Artur Meier legger vekt på at vi ikke bare må fokusere på denne eliteklanen på toppen av samfunnet, men i stedet beskrive hierarkiet i sin helhet som følger:

- a) Nomenklaturastand
- b) Byråkratisk stand
- c) Profesjonalisert middelstand (og småborgerskapet)
- d) "Den gemene hop" (arbeidere, bønder, ikkeledende ansatte)
- e) "Utstøtte"

Stendene kan drøftes i forhold til ulike institusjoner: Parti-, stats-, økonomi, vitenskaps- og ideologiapparat.

a) Nomenklaturstanden utgjøres av de herskende i samfunnet. Dette er "personer som i samfunnets navn utøver de organisatoriske funksjoner innen produksjonen og i alle sfærer av det samfunnsmessige liv". De er hva Stalin kalte "fyrstefølget". Gjennom makt over statsapparatet klarer de også å kontrollere økonomien. Deres viktigste oppgave var den politiske ledelse. Teoretikeren Voslensky³² trekker parallellen til feudalismen: "Hver nomenkaturist har blitt overdratt et herredømmeområde... Nomenklaturet i sin helhet er en egen variant av lensvesenet". For nomenklaturatet er lenet makt. Rekruttering til denne "adelsstanden" skjer gjennom spesifikke sosiale mekanismer, som Meier ikke kommer nærmere inn på. Gjennom denne "klanen av storfyrster" i politbyrået, blir alle områder av samfunnslivet dirigert.

b) Neste stand utgjøres av alle byråkratene. Uten disse kunne nomenkaturistene verken legitimere sin eksistens, utøve sin makt, eller utbytte folket. Byråkratene er de halvt eller helt underordnede funksjonærer innen parti-, statsapparat, økonomi, vitenskap og kulturliv. Uttalelsen fra en ung FDJ-funksjonær som tidligere jobbet for Statssikkerhetstjenesten ("Stasi"), er sannsynligvis karakteristisk for mange innen denne samfunnsstanden: "Hva vi gjorde var jo bra, jeg følte alltid at jeg gjorde en god jobb. Hva de der oppe i ledelsen foretok seg, interesserte aldri meg". Ved ansettelse i Stasi fikk man et forbud om å fortelle videre erfaringer fra jobben, og man fikk selv et minimum av informasjon om hvordan selve systemet fungerte. Alle gjorde mao. jobben sin, mer eller mindre uten anelse om hvor omfattende maktapparatet var, og på hvilke måter det ble misbrukt.

³²Michael Voslensky: Nomenklatura, Wien u.a. 1980, s. 170 - Meiers artikkel s.11.

c) I midten av hierarkiet eller pyramiden hersker den profesjonaliserte middelstand, dvs. ansatte med intellektuelle (geistige) tjenesteytelsesoppgaver. Vitenskapsfolk, pedagoger, kunstnere, den medisinske og ingeniørtekniske intelligensia og andre beslektede profesjoner hører med til denne standen. I kjent Bismarck-stil, med sukkerbrød og pisk ("Zuckerbrot und Peitsche"), ble de intellektuelle holdt i sjakk. De fikk riktignok en del privilegier som den vanlige arbeider ikke var forunt, men de var utelukket fra direkte innflytelse og herredømme i samfunnet. Innen vitenskapen ble for eksempel kun de bøker og forskningsresultater publisert, som hadde form av ren samfunnslegitimerende propaganda.

d) Den ikkepriviligerte del av folket besto i disse samfunn av arbeidere, ikkeledende ansatte og bønder. Ved hjelp av avhengighetsskapende bindinger til bedriften, kameratslige forbindelser (dvs. til andre genosser/partimedlemmer), yrkesmessige videreutviklingsmuligheter og konvensjonelle regler for livsførsel, ble det sikret at de fleste ble ved sin foreviste lest. Realsosialismen bar dermed alle preg av å være et lukket samfunn med få valgmuligheter.

Slike lukkede samfunn er i liten grad i stand til å overkomme ytre eller indre forårsakede endringsprosesser. I tider med raske samfunnsmessige endringer på den internasjonale arena, blir samfunn som gjennom tvång opprettholder sin eksistens på grunn av sin manglende kompleksitet og fleksibilitet til et hinder. Alle ledd i den samfunnsmessige kropp blir dermed skadelidende. Den sosialøkonomiske basis makter ikke lenger å bære den oppblåste politiske overbygning. Den monolittiske samfunnsbygningen under den øvrighetsstatlige stendersosialismen virker da som en koloss på avleirede føtter. Dette er tiden for

de sosiale revolusjoner. Veien åpnes for den fullstendige omstyrting og en ny sosial og økonomisk orden med de tilhørende herredømmeformer kan erstatte det tidligere stendersamfunn.

Gjennom demokratiske grupperingers angrep bryter det neoføydalt organiserte nomenklaturaherredømme sammen. Den tidligere ledende kaste blir først styrtet. Dermed åpnes sjansen for å bryte den parasitære allmektigheten hos det sosialistiske byråkrati, forutsatt at deres råderett over statseiendommen blir unndratt og overført til nye eiendomsformer.

En ende på byråkratiet som sådan er imidlertid ikke å vente, men byråkratenes eksklusive enedominans kan transformeres, og man får dermed muligheten til en mer rasjonell forvaltning av de økonomiske og samfunnsmessige tjenesteytelser.

Gjennom borgerlig-demokratiske revolusjoner trer dermed moderne, markedsøkonomibaserte industrisamfunn frem, med de tilhørende klasse- og lagstrukturer som hører til demokratiske herredømneformer.

Den føydalsosialistiske stenderordningen må vike for denne nye samfunnsformen, fordi de tidligere så stive og trange produksjonsforholdene ikke er modne for det nye mektige moderniseringstrykket.

Dette er Artur Meiers analyse av utviklingen i det realsosialistiske samfunn. I seg selv har den mye for seg; den totalitære samfunnsstrukturen i disse landene kan med fordel beskrives som et hierarki av ulike stender. Likevel har Meiers analyse etter min mening et par alvorlige mangler. For det første burde han ha problematisert begrepet sosialisme. Den samfunnstypen som eksisterte i de såkalt

kommunistiske land, har lite til felles med den sosialismen som ulike teoretikere, med Marx i spissen, hadde forestilt seg. Realsosialismen var ikke en følge av folkets revolusjon nedenfra, men ble tvert i mot tvunget gjennom ved hjelp av de statlige leders makt ovenfra.

Marx skrev riktignok sine teorier i en annen tid, hvor framtidens problemer så langt annerledes ut enn etter den annen verdenskrig. Men likevel kan man kanskje i dag si at Marx fokuserte for ensidig på økonomien, og at han dermed neglisjerte statlige og militære maktformer. For Marx var makt alltid et resultat av kapital. Men under realsosialismen var det ikke kapitalen som brakte folket inn umyndiggjorte og utbyttede posisjoner, men i stedet var det den politiske ledelses tvang som førte dem dithen. Militaristisk, totalitær makt kom istedenfor den økonomiske, mer indirekte tvang. Iøynefallende er den sentrale posisjon militæret hadde i disse samfunnene.

I DDR begynte den militære oppdragelse allerede på barneskolestadiet, da barna ble oppfordret til å leke enkle krigsleker med klare fiendebilder. De ble tidlig gjort kjent med våpen, og i pionerorganisasjonens sangbøker finner man sanger som skulle lære barna å sette pris på den militære "sikkerhet": "Min bror er soldat, i store panservogner, og stolt våger jeg å si: Min bror beskytter staten... Og hvis noen angriper oss, så har han ingen grunn til latter, for folkets soldater passer på og står sin prøve som statens menn". Våpenopplæring begynte i 16-årsalderen, og militærtjenesten for vordende studenter varte tre år.

Dette er forøvrig nok et eksempel på den totalitære strukturen under realsosialismen. Hva jeg savner i Meiers analyse er en parallell til hva sosialisme i

teorien egentlig er: Et samfunn hvor folket har makten, gjennom direkte deltagelse i beslutningsprosesser og ved at de selv "eier" og får utbyttet av sin egen arbeidskraft. I bunn og grunn var de realsosialistiske samfunn lenger fra denne utopien enn hva mange kapitalistiske land er. Basisdemokratiet i Skandinavia er og var i de fleste henseende bedre enn i disse landene.

Men jeg savner, for det andre, også noe mer i Meiers analyse, nemlig en sammenligning av dagliglivet hos menneskene i disse samfunnene før og etter "de borgerlig-demokratiske revolusjoner", som Meier så vakkert kaller det. Hvis man fokuserer på den enkelte borgers tilfredshet, viser utviklingsgangen først og fremst sørgelige tendenser. Det tidligere samfunns negative sider, hadde paradoksalt nok sine positive konsekvenser. Mangelvaresamfunnet, den påtvungne likheten i status, den felles skjebnen som et delvis innesperret folk; alt dette skapte en personlig avhengighet, en solidaritet og varme mellom menneskene, som man ikke finner i vår vestlige del av verden. Fotografier fra tidligere, og også ansiktene hos unge mennesker i dag viser en utstråling og naturlighet som står i sterk kontrast til vestlig overflatiskhet og dyrking av utenpåskjønnheten. Denne "naturligheten", og den varme tonen i omgangsformene forøvrig, viser at oppveksten i disse landene hadde noen viktige kvaliteter som hos oss ikke er så utpregete. Men folks ansikter har fått et nytt uttrykk nå, som ikke var der tidligere: Fortvilelse, frustrasjon, aggresjon. Frihetens frukter er arbeidsløshet, alkoholmisbruk og ekstremisme.

Med disse ord ønsker jeg ikke å framstille det som var som et ideal i forhold til det som nå kommer, men jeg ønsker å minne om at utviklingen ikke er en gullkantet vei fra et maktsamfunn til et frihetssamfunn slik man kan lese ut av

Meiers sluttkommentarer. Utviklingen er i stedet, i Tysklands tilfelle, et resultat av en kolonialisering fra et konkurransesamfunn der de sterkeste alltid blir vinnerne, overfor et påtvunget egalitært samfunn.

Det sørgelige er at sjansen ikke ble benyttet til å bygge opp et alternativ, der positive elementer fra begge samfunnsformer kunne kombineres i oppbygningen av et virkelig demokrati. Dette var ønsket hos de opposisjonelle grupperinger som opprinnelig startet omveltningen i DDR, Tsjekkoslovakia og Romania. Målet var "en sosialisme med menneskelig ansikt", men dessverre var "massens" ønsker heller en økning av egen velstand, enn en felles vei til større rettferdighet.

Den sørgelige konklusjonen man derfor kan trekke av utviklingen, er at de to mest destruktive elementer i vår verden - penger og makt - er de elementer massen alltid lar seg styre av, selv om deres valg skulle nettopp lede dem mot det motsatte. Det er nå klart at 40 års propaganda om solidaritet og likhet ikke er nok til å bevisstgjøre et folk, og vel heller ikke den riktige måten å oppnå økt bevissthet på. Og når alt kommer til alt er ønsket om et liv i velstand for de fleste ganske forståelig. Det nytter derfor ikke å heve seg over den gemene hop, og si at deres behov er forkastelige. Bare synd at massene alltid lar seg lure av agitatoriske løgnere. Kanskje dette er typisk for den tyske mentalitet, men jeg er ikke sikker. I hvert fall er utviklingen i Øst-Tyskland den mest tragiske. Før lot folket seg villedes av Honnecker, nå av Kohl. For den tyske kanslers vakre løfter om at "ingen vil få det verre enn før; tvert i mot"; det er den største løgneren det siste året i Tysklands politiske liv.